

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Царюк С.В., к.ю.н.
Нікітіна О.В.

*Чернігівський юридичний коледж
Державного департаменту України з питань виконання покарань*

Статтю присвячено висвітленню правових аспектів застосування прогресивної системи відбування покарання засудженими на прикладі установ виконання покарань максимального рівня безпеки. Окреслено шляхи вирішення правових неузгодженостей щодо застосування окремих норм Кримінально-виконавчого кодексу України, які стосуються переведення засуджених із виправних колоній різних рівнів безпеки.

Ключові слова: прогресивна система відбування покарання, засуджені, установи виконання покарань максимального рівня безпеки.

Царюк С.В., Нікітіна О.В. ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРОГРЕССИВНОЙ СИСТЕМЫ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ ОСУЖДЁННЫМИ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ / Черниговский юридический колледж Государственного департамента Украины по вопросам исполнения наказаний, Украина

Статья посвящена освещению правовых аспектов применения прогрессивной системы отбывания наказания осуждёнными на примере учреждений исполнения наказаний максимального уровня безопасности. Предложены пути решения правовых противоречий применения отдельных норм Уголовно-исполнительного кодекса Украины, которые касаются перевода осуждённых из исправительных колоний различных уровней безопасности.

Ключевые слова: прогрессивная система исполнения наказаний, осуждённые, учреждения максимального уровня безопасности.

Tsaryuk S.V., Nikitina O.V. LEGAL ASPECTS IN PROGRESSIVE SYSTEM OF SERVING A SENTENCE AT PENAL INSTITUTIONS / Chernigiv law colledge of the State penitentiary department of Ukraine, Ukraine

The main subject of the article is the use of legal aspects in progressive system of serving a sentence on the basis of penal institutions with maximum security. The ways of solving legal arguments dealing with the use of certain standards of Criminal and executive law of Ukraine. These standards are concerned with transferring convicts of correctional colonies of different categories of security.

Key words: progressive punitive system of punishment, inmates, prisons with maximum security.

Протягом останніх років у кримінально-виконавчій політиці нашої держави відбулися суттєві зміни, які зумовлені прийняттям низки важливих нормативних документів, котрі регулюють відносини у сфері виконання та відбування кримінальних покарань і спрямовані на покращення стану дотримання прав засуджених й гуманізації покарання. Зазначені нами відносини мають за мету досягнення цілей кримінального покарання, які, без сумніву, є важливими. Саме в контексті досягнення мети покарання важливе місце посідає дослідження результатів застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених.

Метою статті є спроба проаналізувати правові аспекти застосування прогресивної системи відбування покарання засудженими до позбавлення волі, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, як однієї з важливих ланок у досягненні мети покарання.

Досліджуючи юридичний зміст прогресивної системи відбування засудженими кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк, слід зазначити, що дана проблема була предметом наукового пошуку таких відомих вчених, як: О.І. Бажанов, О.С. Міхлін, А.Б. Скаков, М.О. Стручков, Ю.М. Ткачевський, Б.С. Утевський, А.В. Шаміс, І.В. Шмаров. Серед сучасних провідних науковців у галузі кримінально-виконавчого права окремі дослідження щодо застосування прогресивної системи відбування кримінальних покарань у практичній діяльності персоналу органів і установ виконання покарань проводили О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, Л.О. Мостепанюк, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов, І.С. Яковець. Попри їхній значний внесок у вивчення процесу виконання – відбування покарання засудженими, ще залишається чимало питань, пов'язаних із врахуванням особливостей застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, тому є актуальним проведення юридичного аналізу застосування прогресивної системи відбування

покарання засудженими персоналом установ виконання покарань. Така позиція обумовлюється нами, враховуючи наступні підстави: по-перше, саме поняття прогресивної системи покарань у сучасному законодавстві не має чіткої дефініції, що викликає певні труднощі в його сприйнятті; по-друге, має місце наявність невідповідностей у низці норм Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), що призводить до порушення його норм у правозастосовній діяльності персоналом установ виконання покарань.

Зустріти розуміння даної системи виконання покарань ми можемо ще в теорії радянського виправно-трудового права, де під прогресивною системою відбування покарання розуміється система правових та психолого-педагогічних засобів впливу на засуджених, що змінюють умови їх тримання в процесі відбування позбавлення волі в залежності від їх поведінки, ставлення до праці, навчання й ступеня їх виправлення та перевиховання. Як зазначають радянські дослідники, така система є важливим засобом стимулювання поведінки засудженого, його виправлення і перевиховання [14, 24]. Тобто по своїй суті, вона є відображенням тих позитивних змін в особистості засудженого, які відбуваються протягом строку відбування покарання.

Сьогодні поняття прогресивної системи покарань не знайшло свого законодавчого закріплення в чинному КВК України, а є лише суто доктринальним у науці кримінально-виконавчого права.

Звичайно, що поступовий розвиток науки зумовив і різноаспектність розуміння даного поняття вченими в галузі виправно-трудового та кримінально-виконавчого права. Приміром О. І. Бажанов ототожнював прогресивну систему відбування покарання засудженим із зміною його правового положення в залежності від ступеня його виправлення [1, 18]. Режим у такому випадку виступає індикатором правомірної поведінки та дотримання вимог відбування покарання засудженим. Тому при досягненні певної стадії виправлення засудженого його правове становище поліпшується шляхом розширення прав аж до застосування умовно-дострокового звільнення від покарання, та навпаки, при систематичному порушенні режиму утримання чи вчиненні ним злісного порушення, обсяг прав засудженого звужується.

У сучасному розумінні прогресивної системи виконання-відбування кримінального покарання її завдання вбачається в досягненні його цілей, шляхом зміни умов тримання засудженого залежно від його поведінки [13, 202]. Така позиція видається нам вельми слушною, оскільки зміна умов тримання засудженого у залежності від його поведінки, є свідченням позитивних зрушень в особистості засудженого. Власною поведінкою протягом встановленого законом терміну відбування покарання, який передбачений для можливої зміни умов тримання, засуджений повинен зарекомендувати себе з позитивної сторони в усіх сферах кримінально-виконавчих відносин.

Дещо по-іншому визначає прогресивну систему відбування покарання засудженими А.Н. Пастушеня. Він розглядає даний правовий інститут через призму не тільки педагогічних критеріїв оцінки виправлення засудженого, а й констатує сукупність юридичних, організаційних та виховних засобів, які забезпечують поетапне пом'якшення покарання засудженого [7, 104].

Таким чином, узагальнюючи існуючі підходи до розуміння прогресивної системи відбування покарання, можна визначити її як певний порядок відбування та виконання покарання, який за допомогою засобів виправлення і ресоціалізації передбачає зміну умов тримання засудженого в залежності від ступеня його виправлення.

Розгляд прогресивної системи покарань, як складової частини режиму відбування покарання, був би не повним без урахування цілей її застосування.

На наш погляд, цілями застосування цієї системи у виправних колоніях є стимулювання процесу позитивних змін в особистості засудженого та готовності його до самокерованої правослухняної поведінки (виправлення засудженого). Варто також наголосити і на тому, що вона виступає свого роду підґрунтям до підготовки засудженого до життя за межами колонії (у випадку застосування умовно-дострокового звільнення від покарання). Перераховані нами цілі перегукуються і з призначенням режиму відбування покарання, що говорить про їх взаємообумовлений зв'язок. Змістом прогресивної системи відбування покарання є сукупність

правил, що регулюють зміну умов тримання засудженого, характер цих змін залежно від ступеня виправлення засудженого, як критерію оцінки змін особистості засудженого.

У відповідності до цілей та свого змісту вона виконує ряд функцій:

- стимулююча функція полягає в стимулюванні поведінки засудженого, коли його правослухняна поведінка позначається на зменшенні обсягів кари, шляхом переведення на полегшенні умови тримання [10, 46];
- функція, пов'язана із реалізацією принципів кримінально-виконавчого права, зокрема індивідуалізації та диференціації виконання покарання [11, 224];
- функція, пов'язана із ефективним використанням основних засобів виправлення і ресоціалізації та дотриманням принципів законності, гуманізму, рівності засуджених перед законом.

Аналізуючи застосування прогресивної системи виконання і відбування покарань у виправних колоніях, ми хочемо звернути увагу на існуючі юридичні прогалини, які мають місце в чинному КВК України. Наведемо приклад її застосування у виправних колоніях максимального безпеки, де засуджені мають найбільший ступінь правообмежень, але на початку зупинимося на формах її практичної реалізації:

- зміна умов тримання засуджених у межах однієї колонії (ст.100 КВК України);
- зміна умов тримання шляхом переведення до іншої колонії в порядку ст.100; 101 КВК України;
- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст.ст.81, 82 КК України). Зазначимо, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання є важливим засобом реалізації заохочувальних норм у кримінальному праві. Як слушно зауважує Ю.В. Баулін, воно є заохочувальним методом соціального впливу на свідомість і волю людини з метою схвалення й стимулювання корисної для суспільства чи держави варіанта поведінки особи [2, 90].

У ч.1 ст.101 КВК України визначено, що умови відбування покарання можуть бути змінені в межах колонії одного виду у випадку досягненням засудженим певного ступеня виправлення (стає на шлях виправлення) та відбуттю частини строку покарання. Для засуджених, які відбувають покарання в колоніях максимального рівня безпеки, – це одна четверта, для переведу із приміщень камерного типу у звичайні жилі приміщення колонії цього ж виду або до колонії середнього рівня безпеки. Одразу постає питання, чому законодавець не визначив чітко, до колонії якого рівня безпеки повинен бути переведений засуджений? Адже існує суттєва різниця між умовами тримання та обсязі прав у колонії середнього рівня безпеки та звичайних жилих приміщеннях колонії максимального рівня безпеки. Ми вважаємо, що таким чином має місце порушення принципів, законності, диференціації покарання, поєднання покарання із виправним впливом. Тому пропонуємо виключити із ч.1 ст.101 КВК України положення про переведення до колонії середнього рівня безпеки. Тим самим адміністрація колонії не зможе зловживати своїми повноваженнями, визначаючи обсяг заохочувальних норм закону і викласти її в наступній редакції:

«Засуджені, які стають на шлях виправлення, можуть бути переведені: з приміщень камерного типу в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом покарання», а далі – по тексту.

Частина 3 ст.101 КВК України передбачає переведення засуджених, які злісно порушують режим відбування покарання з колонії середнього рівня безпеки чи звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки. Таке переведення є регресивним аспектом застосування прогресивної системи відбування покарання [15, 74-75]. У випадку внесення запропонованих нами змін до ч.1 ст.101 КВК України, відповідно, виникає необхідність внесення змін і до ч.3 ст.101 КВК України та виключення положення про переведення засудженого з колонії середнього рівня до приміщень камерного типу колонії максимального рівня безпеки. У зв'язку з цим, пропонуємо викласти ч.3 ст.101 КВК України в наступній редакції:

«Засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, можуть бути переведені: з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці; з колонії середнього рівня безпеки в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки; із звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки – у приміщення камерного типу цієї колонії».

Окремо варто зупинитися на можливості застосування прогресивної системи до засуджених, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі в колоніях максимального рівня безпеки. Як свідчить статистика, кількість засуджених до цього виду кримінального покарання щороку в середньому збільшується на 69 осіб, і станом на 01 квітня 2010 року їх кількість становить 1555 [5].

Про необхідність впровадження окремих елементів цієї системи в практику виконання даного виду кримінального покарання мова велася ще на початку прийняття кримінального кодексу та розробки проекту нового кримінально-виконавчого кодексу, однак суттєвих зрушень навіть після прийняття останнього, на жаль, не відбулося. Тривалий час ведуться дискусії в наукових колах про доцільність та можливість її застосування [6, 146-147], враховуючи відсутність єдиного підходу до можливості запровадження її в практичну діяльність установ виконання покарання, вважаємо, що необхідно виважено підійти до її структурних елементів, вивчивши міжнародний досвід [4], [8, 22-34], [9, 48-71], який вказує не тільки на гуманне ставлення до даної категорії засуджених та можливість застосування умовно-дострокового звільнення від покарання, а й, як справедливо зазначає О.В. Беца, «...на можливе соціальне збереження частини довічно ув'язнених та їх перспективну соціальну реабілітацію» [3, 33].

Пропонуючи застосування прогресивної системи виконання довічного позбавлення волі, ми розуміємо, що сьогодні існують певні складнощі щодо визначення частини строку покарання, оскільки «довічність» передбачає його «безстроковість», що має значення при вирішенні питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-достроковим звільненням від відбування покарання [6, 152-155].

Саме з цих причин ми пропонуємо запровадити окремі елементи цієї системи, пов'язані із змінами умов тримання в межах однієї виправної колонії, що, безперечно, має ряд переваг: не треба залучати додаткові кошти для реорганізації або побудови відповідної установи; персонал, який працює із засудженим, не перериває комплекс виховних, психокорекційних та інших заходів; засуджений поступово відчуватиме пом'якшення режимних вимог, пов'язане з позитивними змінами в його особистості. Включення законодавцем до КВК України ст.151¹, на наш погляд, є позитивною тенденцією, спрямованою на створення належних умов для стимулювання правослухняної поведінки засуджених, але водночас спірним залишається питання про вплив тривалого терміну ув'язнення на засудженого, який йому треба відбутися, щоб отримати право на переведення до багатомісних приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки. На наше переконання, слід звернути увагу на оцінку небезпечності таких засуджених, оскільки ст. 100 КВК України не містить необхідних критеріїв оцінювання для переведення засуджених (крім ставлення до праці та поведінки). Для зміни умов тримання цієї категорії засуджених варто розробити більш оптимальний, комплексний критерій оцінки можливості застосування даного правового інституту. Таким критерієм може слугувати кримінально-виконавча характеристика засуджених як комплексне поняття, яке дає уявлення про результати впливу на них основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених [12].

Таким чином, не дивлячись на певні здобутки в приведенні чинного кримінально-виконавчого законодавства до європейських вимог, чимало проблем, пов'язаних із застосуванням прогресивної системи відбування покарань засудженими, залишаються актуальними та потребують подальшого вирішення та наукового супроводу. Особливо це стосується підбору необхідних критеріїв оцінювання «можливості» застосування до засуджених такого правового інституту, як зміна умов тримання засуджених у рамках прогресивної системи відбування покарань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажанов О.И. Режим лишения свободы и его особенности при исполнении наказания в колониях усиленного режима / О.И. Бажанов. – М.: Высшая школа МВД СССР, 1973. – 40 с.

2. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключаящие преступность деяния: [монография] / Ю.В. Баулин. – Х.: Основа, 1991. – 360 с.
3. Беца О.В. Довічне позбавлення волі: яким йому бути / О.В. Беца // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2000. – № 5. – С. 25-33.
4. Заключённые, приговорённые к длительному или пожизненному сроку лишения свободы: [информ. материал подг. Междунар. Центром Тюремных Исследований]. – PRI, 2000. – 27 с.
5. ІНФОРМАЦІЯ щодо засуджених до довічного позбавлення волі, які тримаються в установах Державної кримінально-виконавчої служби України : Головна » Довідкова інформація » Статистика » Довідка про чисельність спецконтингенту в установах виконання покарань / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=63748&cat_id=45687
6. Мостепанюк Л.О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мостепанюк Людмила Олександрівна. – К., 2005. – 196 с.
7. Пастушеня А.Н. Основные принципы и средства эффективного применения прогрессивной системы исполнения наказаний : матер. междунар. конф. / А.Н. Пастушеня / Реформирование пенитенциарной системы. – Минск: ООО «ФилСерв плюс», 1998. – 132 с.
8. Пожизненное заключение: сб. материалов для сотрудников уголов.-исполн. системы / сост. И.В. Кучвальская, В.В. Арешко; под ред. И.В. Кучвальской. – Минск: Юнипак. – 2007. – 95 с.
9. Смертная казнь и пожизненное лишение свободы: проблемы исполнения в Республике Казахстан: науч.-практич. исследование закон-ва Республики Казахстан и судеб. практики по вопросам, возник. при применении смертной казни и пробл. исполн. приговора в виде пожизненного лишения свободы. – Алматы, 2007. – 72 с.
10. Ткачевский Ю.М. Проблемы совершенствования прогрессивной системы исполнения уголовных наказаний / Ю.М. Ткачевский // Вестник Московского университета. – 1981. – № 6. – С. 45-54
11. Трубников В.М. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування: [монографія] / В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов. – Харків: Харків юридичний, 2007. – 288 с.
12. Царюк С.В. Кримінально-виконавча-характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки: дис. ... кандидата юрид. наук спец. 12.00.08 / Царюк Сергій Васильович. – Дніпропетровськ, 2009. – 230 с.; Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія / І.Г. Богатирьов, С.В. Царюк. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2010. – 210 с.
13. Чучилин М.И. Прогрессивная система исполнения наказания в виде лишения свободы: история и перспективы развития / М.И. Чучилин // Проблемы законности. – 2000. - № 4. – С. 202-207
14. Шамис А.В. Порядок и условия исполнения наказания в воспитательно-трудовых колониях / А.В. Шамис. – Москва: ВНИИ МВД СССР, 1981. – 41 с.
15. Шевченко А.Е. Прогресивно-регрессивная система исполнения уголовных наказаний: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шевченко Алексей Евгеньевич. – Краснодар, 2002. – 196 с.